

ROUTEKAART

naar een dierwaardiger en
toekomstbestendige melkveehouderij

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1. Ambitieuze en realistische	5
1.2. Bijsturen op basis van optredende ontwikkelingen	6
1.3. Belangrijke rol voor koplopers	7
1.4. Van koploper naar brede implementatie	7
1.5. Waar nodig experimenteeruimte voor praktijkgericht onderzoek	8
1.6. Monitoren voortgang door onafhankelijke autoriteit	8
2. Inhoudelijk programma	9
2.1. Erkenning intrinsieke waarde	10
2.1.1. Onthoornen	10
Ambitie	10
A. Experimenteeruimte	11
B. Marktconcepten	11
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	11
D. AMvB	12
2.2. Goede voeding	12
Ambitie	12
A. Experimenteeruimte	12
B. Marktconcepten	12
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	12
D. AMvB	13
2.3. Goede omgeving	13
Ambitie	13
2.3.1. Weidegang melkvee stimuleren	13
Ambitie	13
A. Experimenteeruimte	13
B. Marktconcepten	14
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	14
D. AMvB	14
2.3.2. Weiden jongvee	15
Ambitie	15
A. Experimenteeruimte	15
B. Marktconcepten	15
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	15
D. AMvB	16
2.3.3. Doorontwikkelen stalhuisvesting	16
Ambitie	16
A. Experimenteeruimte	16
B. Marktconcepten	17
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	17
D. AMvB	18

2.3.4. Aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren	<u>19</u>
Ambitie	<u>19</u>
A. Experimenteerruimte	<u>19</u>
A.1. Praktijkgericht onderzoek droge koeien	<u>19</u>
B. Marktconcepten	<u>20</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>20</u>
D. AMvB	<u>20</u>
2.3.5. Groepshuisvesting jonge kalveren	<u>21</u>
Ambitie	<u>21</u>
A. Experimenteerruimte	<u>21</u>
B. Marktconcepten	<u>21</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>22</u>
D. AMvB	<u>22</u>
2.3.6 Voldoende thermisch comfort	<u>23</u>
Ambitie	<u>23</u>
A. Experimenteerruimte	<u>23</u>
B. Marktconcepten	<u>23</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>23</u>
D. AMvB	<u>23</u>
2.4. Goede gezondheid	<u>24</u>
Ambitie	<u>24</u>
A. Experimenteerruimte	<u>24</u>
B. Marktconcepten	<u>24</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>24</u>
D. AMvB	<u>25</u>
2.5. Natuurlijk gedrag	<u>25</u>
2.5.1. Kalf bij de koe	<u>25</u>
Ambitie	<u>25</u>
A. Experimenteerruimte	<u>25</u>
B. Marktconcepten	<u>26</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>27</u>
D. AMvB	<u>27</u>
2.5.2. Vachtverzorging	<u>27</u>
Ambitie	<u>27</u>
A. Experimenteerruimte	<u>27</u>
B. Marktconcepten	<u>27</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	<u>27</u>
D. AMvB	<u>27</u>
Bijlage - Randvoorwaarden	<u>28</u>

1. Inleiding

De Nederlandse melkveehouderij heeft door de jaren heen aanzienlijke stappen gezet om het welzijn van melkvee continu te verbeteren. Deze inspanningen, regelmatig in samenwerking met de Dierenbescherming, hebben geleid tot een sector die voldoet aan nationale en Europese regelgeving en aanvullende eisen vanuit zuivelkwaliteitssystemen en deels vanuit keurmerken. De maatschappelijke aandacht voor dierenwelzijn is de afgelopen decennia toegenomen en de wetenschap levert steeds meer inzicht in de behoeften van dieren en de samenhang tussen verschillende aspecten van dierenwelzijn zoals gezondheid, stalomgeving en management. In de Nederlandse melkveehouderij hebben deze ontwikkelingen geleid tot meer daglicht en frisse lucht voor de dieren, aandacht voor goede voeding, toegenomen weidegang, meer aandacht voor het jonge dier en een daling in antibioticagebruik. ZuivelNL¹ en de Dierenbescherming erkennen dat de Nederlandse melkveehouderij al een sterke basis heeft, maar dat er nog belangrijke stappen nodig zijn om een toekomstbestendige en dierwaardiger veehouderij te realiseren. Beide organisaties streven afzonderlijk én gezamenlijk naar een dierwaardige veehouderij. Deze routekaart is een volgende stap in deze gezamenlijke ambitie. Gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' van de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA), biedt deze routekaart een gezamenlijk plan met praktijkonderzoek en experimenteerruimte, en met concrete maatregelen en doelen. Het doel is om een melkveehouderij te creëren waarin dieren hun natuurlijke gedragsbehoeften kunnen uitoefenen zonder ingrepen, en waarin welzijn, gezondheid, stalomgeving en management in harmonie zijn.

Dierwaardige veehouderij - 6 leidende principes

De RDA beschrijft in de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' uit 2021 6 leidende principes voor een dierwaardige veehouderij, te weten:

- 1. Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier** - Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen (zoals in de rundveehouderij onthoornen), grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij, en oog voor eigen belangen van het dier.
- 2. Goede voeding** - Voldoende water en voer van goede kwaliteit.
- 3. Goede omgeving** - Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).
- 4. Goede gezondheid** - Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).
- 5. Natuurlijk gedrag** - Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.
- 6. Positieve emotionele toestand** - Waarbij het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes.

¹ In ZuivelNL werken de melkveehouders-verenigingen LTO Melkveehouderij, NMV, DDB en NAKJ en zuivelverwerkersvereniging NZO samen. Het programma Duurzame Zuivelketen is onderdeel van ZuivelNL.

Met deze routekaart tonen ZuivelNL en de Dierenbescherming hun eigenaarschap, ambitie en vastberadenheid om samen te werken aan een dierwaardiger en toekomstbestendige melkveehouderij. Dit vereist niet alleen inspanningen van melkveehouders, maar ook van de toeleverende en verwerkende industrie, de markt en de overheid. Om deze transitie succesvol en renderend te maken, is het essentieel dat een duidelijke, langdurig bestendige lijn wordt uitgezet door overheid, markt- en ketenpartijen, waarbij passende (financiële) ondersteuning en beloningen voorzien worden.

Deze routekaart is ons kompas dat ons door de komende jaren zal leiden om samen te werken aan een melkveehouderij waarin dierenwelzijn centraal staat en waarin investeringen in welzijn renderen.

1.1. Ambitieuw en realistisch

De routekaart is ambitieus én realistisch. De routekaart weerspiegelt een ambitieus streven naar omvangrijke veranderingen binnen de melkveehouderij. Deze veranderingen omvatten onder andere het stoppen met onthoornen, de doorontwikkeling van stalsystemen, en meer inzicht vergaren over het bij elkaar houden van kalf en koe. Tegelijkertijd is het plan realistisch, omdat het erkent dat dergelijke significante veranderingen enkel haalbaar zijn als wordt voldaan aan diverse randvoorwaarden op het gebied van innovatie, financiering, vergunningen en markttoegang (voor een uitgebreide beschrijving van deze randvoorwaarden, zie bijlage 1). De gemaakte keuzes in deze routekaart rusten op de pijlers van wetenschappelijke onderbouwing, integraliteit en haalbaarheid.²

Bij de invulling en uitwerking van de routekaart worden de volgende niveaus onderscheiden:

1. Zaken die ingrijpend zijn en/of waar eerst nog verder praktijkgericht onderzoek nodig is vanwege bestaande onduidelijkheden of onzekerheden (experimenteerterruimte).
2. Zaken die klaar zijn om in de praktijk te worden toegepast, maar die tijd en financiële middelen vereisen voor de implementatie. Dit kan in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen (praktijk) en in marktconcepten.
3. Zaken die klaar zijn om sectorbreed ingevoerd te worden en die in wetgeving verankerd kunnen worden om te verzekeren dat alle melkveehouders daaraan voldoen. Verankering in de wet op hoofdlijnen kan, waarbij de nadere invulling plaatsvindt in een gids voor goede praktijken.

De technische toelichting op deze benadering staat in paragraaf 1.4 uitgewerkt, en dat wordt in hoofdstuk 2 – in toegepaste vorm - nog een keer beschreven.

Een onderwerp kan verschillende fases doorlopen, variërend van praktijkonderzoek en marktconcepten tot duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen, en de integratie in een AMvB. Echter, de volgorde van deze fases staat niet vast; het is mogelijk om een ander traject te volgen of 1 of 2 stappen over te slaan.

---

² Dit is in lijn met de benadering die het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) ook toepast bij de implementatie van de Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvBs).

1.2. Bijsturen op basis van optredende ontwikkelingen

ZuivelNL en de Dierenbescherming kiezen voor heldere streefbeelden en doelen. Bewust van het feit dat de weg naar een doel zelden recht en volgens een vaste planning verloopt, hanteren we een dynamische aanpak. Door voortdurende monitoring en het oordeel van experts (expert judgement) volgen we de ontwikkelingen nauwlettend. We houden de doelen scherp voor ogen en we reageren gericht met een flexibele responsstrategie op mee- en tegenvallers. Onze benadering kenmerkt zich door een 'geduldig ongeduld', met een sterke focus op het vergroten van de marktpositie voor producten met een hoge dierenwelzijnskwaliteit, terwijl we maatschappelijke trends en marktbevingen scherp in de gaten houden. We nodigen objectieve partijen uit die in staat zijn om ons regelmatig een spiegel voor te houden. Daarbij overwegen we (binnen het kader van het convenant³) de oprichting van een onafhankelijke autoriteit naar het voorbeeld van de Stichting Autoriteit Diergeneesmiddelen (SDa).

1.3. Belangrijke rol voor koplopers

Het verleden toont aan dat succes te behalen valt met een aanpak waarin koplopers de bewegingsruimte krijgen om vernieuwende praktijken (next practices) te ontwikkelen en daarvan de effectiviteit te bewijzen. Dit omvat zowel het genereren van kennis over het succesvol implementeren van welzijnsmaatregelen, als het ontwikkelen van innovatieve oplossingen die deze maatregelen integreren, terwijl tegelijkertijd aan uitgebreide milieudoelstellingen op het gebied van natuur, water, klimaatverandering en biodiversiteit wordt voldaan.

De focus richt zich niet alleen op de voorlopers of best practices, maar ook op wat nodig is voor een bredere implementatie van deze nieuwe praktijken.

Koplopers spelen een cruciale rol in de transitie naar een meer dierwaardige veehouderij in Nederland, door te fungeren als bron van inspiratie, versneller en wegbereider. Om verdere ontwikkeling in dierwaardigheid te realiseren, is het essentieel om koplopers in een sterke positie te plaatsen.

In deze routekaart is een belangrijke rol weggelegd voor koplopers. Koplopers zijn er in vele soorten en maten en iemand kan koploper zijn op het ene gebied, maar een gemiddelde speler of zelfs een achterblijver zijn op een ander gebied. De term 'koploper' dient niet als waardeoordeel; het beschrijft in de context van deze gezamenlijke aanpak melkveehouders die het initiatief nemen om verregaande stappen richting een meer dierwaardige veehouderij als eerste uit te proberen en te implementeren. Dit vaak in samenwerking met verwerkers of binnen een marktconcept. De onderwerpen zijn vaak nieuw, uitdagend en er is weinig ervaring mee. Koplopers en praktijkonderzoek/experimenteerruimte zijn dan een randvoorwaarde om de uitrol naar de volgende fase te kunnen bewerkstelligen. ZuivelNL en de Dierenbescherming hebben daarom deze routekaart opgesteld om de koplopers te ondersteunen en om zo het proces te stimuleren. Uiteindelijk wordt de hele melkveehouderij stapsgewijs nog dierwaardiger. Het gaat in deze routekaart om de invulling van 6 leidende principes die horen bij een dierwaardige veehouderij.

---

³ www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2022/11/04/convenant-dierwaardige-veehouderij

1.4. Van koploper naar brede implementatie

In de transitie van koploper naar sectorbrede implementatie binnen de melkveehouderij kunnen volgens de systeemanalyse uit Changing the Game⁴ 4 fases worden onderscheiden. Deze fases corresponderen met de in het routeplan benoemde niveaus: praktijkonderzoek/experimenteerruimte, marktconcepten, praktijk (duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen) en wetgeving. ZuivelNL en de Dierenbescherming vervullen binnen deze fases elk een eigen rol en verantwoordelijkheid.

De Dierenbescherming kan de brug slaan tussen burger, consument en de retail. De Dierenbescherming kenmerkt zich door samenwerking met verschillende partijen om gezamenlijk concreet stappen te zetten om dierenwelzijn te verbeteren. Partijen lopen uiteen van overheid, sectorpartijen, wetenschappers tot ketenpartijen (zoals ketenpartijen met Beter Leven keurmerk). Concreet denkt de Dierenbescherming ook mee over de ontwikkeling van instrumenten of indicatoren en het opzetten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte om bepaalde zaken te toetsen en praktijkrijp te maken.

ZuivelNL richt zich op het ontwikkelen, beheren, onderhouden en beschikbaar stellen van pre-competitieve instrumenten en indicatoren voor de sector, en adviseert. Activiteiten zijn het financieren en initiëren van onderzoek en innovatie in de melkveehouderij en zuivelketen, het financieren en het faciliteren van de ontwikkeling en het programmamanagement op het gebied van duurzaamheid en diergezondheid en dierenwelzijn. Een voorbeeld hiervan is het programma Duurzame Zuivelketen.

- 1. Inceptiefase** - Deze fase omvat onderzoek naar de technische en economische haalbaarheid van maatregelen richting een meer dierwaardige melkveehouderij. Waar nodig worden deze maatregelen eerst op een of meer melkveebedrijven via praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte getest. Doel hiervan is om cruciale inzichten te verkrijgen over de praktische uitvoerbaarheid, financieringsmogelijkheden en potentiële rendementen. De uit deze praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte verkregen kennis wordt vervolgens breed onder melkveehouders gedeeld bijvoorbeeld via open dagen, filmpjes en publicaties. ZuivelNL en de Dierenbescherming hebben in deze fase een gedeelde verantwoordelijkheid.
- 2. Concurrentievoordeelfase** - In deze fase beginnen de eerste marktproposities zich te onderscheiden. Via deze marktproposities en/of directe afspraken met concrete keurmerken zoals Beter voor, het Beter Leven keurmerk en het keurmerk On the Way to Planet Proof, Biologisch, of het marktconcept Kalverliefde worden maatregelen door marktpartijen geïncorporeerd en gefinancierd. De Dierenbescherming vervult een duale rol binnen deze fase: enerzijds faciliteert zij dialogen en verbindt zij belanghebbenden met elkaar. Anderzijds ontwikkelt ze, in haar rol als houder van het Beter Leven keurmerk, criteria, indicatoren en instrumenten ter ondersteuning van de maatregelen. ZuivelNL biedt haar leden (melkveehouderij en zuivelverwerkende bedrijven) ondersteuning door het aanbieden van indicatoren, instrumenten en adviezen die bijdragen aan de ontwikkeling van marktproposities.

---

⁴ Changing the Game. Lucas Simon, André Nijhof (Nijenrode Business University)

3. Pre-concurrentiefase - In deze fase worden afspraken gemaakt tussen stakeholders, inclusief de overheid. Deze afspraken zijn gebaseerd op gemeenschappelijke definities, met als doel gezamenlijk stappen te zetten. Voorbeelden hiervan zijn het Convenant Weidegang en het Convenant Antibioticaresistentie (ABRES). De verantwoordelijkheden in deze fase zijn gelijk aan die in fase 2.

4. Institutionaliseringsfase - In deze fase zullen ZuivelNL en de Dierenbescherming de overheid, zowel gevraagd als ongevraagd, adviseren over de vraag of aan alle randvoorwaarden is voldaan om bepaalde maatregelen sectorbreed verplicht te stellen en hoe deze het beste kunnen worden geïmplementeerd. Met andere woorden: de overheid pakt de freeriders aan die niet aan de gestelde eisen voldoen.

Per onderwerp verschilt het of en hoe deze fases worden doorlopen.

1.5. Waar nodig experimenteerruimte voor praktijkgericht onderzoek

Wanneer nodig worden stappen naar een meer dierwaardige melkveehouderij eerst getoetst middels een op zo kort mogelijke termijn te starten praktijkgericht onderzoek, met als doel onder andere de volgende aspecten te onderzoeken en in kaart te brengen:

- Impact op dierwaardigheid, beoordeeld aan de hand van de 6 RDA-principes.
- Do's en dont's bij het doorvoeren van aanpassingen in de bedrijfsvoering inclusief de integraliteit.
- Mogelijkheden voor financiering en de opties voor de terugverdiensten.

Deze onderzoeken worden uitgevoerd door onafhankelijke deskundigen met kennis van zaken. Waar relevant wordt het ministerie van LNV uitgenodigd deel te nemen. De onderzoeken worden begeleid door een project- en stuurgroep met vaste vertegenwoordiging vanuit ZuivelNL en de Dierenbescherming. Wanneer gewenst wordt per onderzoek een klankbordgroep samengesteld, waarbij relevante partijen voor het specifieke onderzoek worden uitgenodigd om deel te nemen. Een dergelijk praktijkgericht onderzoek wordt als geslaagd gezien als het antwoord geeft op de vraag of een bepaalde aanpassing technisch uitvoerbaar is op melkveebedrijven en als een duidelijk overzicht van de kostprijs en/of benodigde investeringen in beeld zijn gebracht.

De precieze uitwerking van de experimenteerruimte met de praktijkgerichte onderzoeken, inclusief financiering en de rolverdeling tussen overheid, ZuivelNL en de Dierenbescherming, moet nog verder ingevuld worden.

1.6. Monitoren voortgang door onafhankelijke autoriteit

Voor het beoordelen van de voortgang in het realiseren van de gestelde doelen, is de ontwikkeling van indicatoren essentieel. Deze indicatoren zijn relevant voor verschillende aspecten:

- a. Bewaken van de voortgang van de afspraken in deze routekaart.
- b. Uitrollen van de resultaten van praktijkonderzoeken in de melkveehouderij.
- c. Monitoren of aan de randvoorwaarden (zie bijlage 1) wordt voldaan die de basis vormen voor verdere stappen in de melkveehouderij en zuivel. Het is begrijpelijk dat de voorwaarden niet in alle gevallen volledig kunnen worden toegepast; er moet naar redelijkheid worden gehandeld.

ZuivelNL en de Dierenbescherming willen deze monitoring bij voorkeur beleggen bij een (in het kader van het convenant) op te richten onafhankelijke autoriteit. De autoriteit kan zoveel mogelijk gebruikmaken van gegevens die al verzameld worden, of waar nodig nieuwe indicatoren voor monitoring ontwikkelen.

2. Inhoudelijk programma

Met een focus op zowel ambitie als realisme, en afgeleid van het model zoals beschreven in paragraaf 1.4, hebben ZuivelNL en de Dierenbescherming gezamenlijk de volgende stappen geformuleerd:

- 1. Experimenteerruimte** - In deze fase wordt praktijkgericht onderzoek/ experimenteerruimte opgezet of wordt geleerd van do's en dont's uit de al bestaande praktijk, om te bepalen hoe specifieke aanpassingen rond dierenwelzijn uitpakken. De ambitie is om in 2025 hiermee te beginnen. Succesvolle innovaties of verbeteringen die eruit voortkomen, worden vervolgens naar de markt gebracht.
- 2. Marktconcepten** - Fase waarin marktconcepten of marktproposities innovatie en verbetering organiseren door middel van 'trekkracht' uit de markt. Het doel is om de resultaten uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte uiterlijk 2030 hierin te integreren. Er bestaan verschillende van deze marktproposities en/of directe afspraken met concrete keurmerken waaronder 'On the way to Planet Proof', 'Beter voor' en 'Beter Leven keurmerk'. Voor de Dierenbescherming geldt dat de marktnorm ten minste gelijkstaat aan het huidige instapniveau van 1 ster van het Beter Leven keurmerk.
- 3. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen** - In deze fase kunnen binnen de duurzaamheidsprogramma's van zuivelverwerkers, veehouders die niet kunnen deelnemen aan een marktconcept toch worden beloofd voor het nemen van extra maatregelen. Binnen zuivelkwaliteitssystemen is het mogelijk om maatregelen op te nemen die de zuivelsector essentieel acht voor het verder waarborgen van kwaliteit, veiligheid en duurzaamheid. De verantwoordelijkheid voor het integreren van deze maatregelen in de diverse zuivelkwaliteitssystemen ligt bij de eigenaren van deze systemen, die elk hun eigen proces van besluitvorming volgen. Het proces om een nieuwe maatregel op te nemen in de zuivelkwaliteitssystemen duurt gemiddeld 1,5 tot 2 jaar. Als het niet mogelijk of wenselijk is om maatregelen, die inmiddels standaardpraktijk zijn geworden, op te nemen in de zuivelkwaliteitssystemen, kan worden overwogen deze via doelvoorschriften in de wet vast te leggen.
Het streven is om maatregelen die tegen 2030 in marktconcepten zijn geïmplementeerd en een substantieel deel van de markt bestrijken, en daarmee standaardpraktijk zijn geworden, tegen 2035 in zuivelkwaliteitssystemen op te nemen. Deze tijdlijn is indicatief; de haalbaarheid voor (een deel van) de markt wordt bepaald op basis van de context en monitoring door de bevoegde autoriteit of, bij afwezigheid daarvan, op basis van informatie van ZuivelNL en de Dierenbescherming.
- 4. Wetgeving, AMvB** - In deze fase worden binnen de Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) zowel korte- als (middel-)langetermijndoelstellingen en maatregelen behandeld. De kunst van de AMvB is het vinden van de balans. Enerzijds gaat het om

het bereiken van het doel, anderzijds is de handhaafbaarheid belangrijk. De ruimte voor het vinden van nieuwe en betere invullingen moet er echter blijven. Het doel van de AMvB is het vaststellen van een toekomstvisie en het tegengaan van lacunes die freeriders kunnen benutten. Details en uitvoeringsvragen worden in een gids voor goede praktijken uitgewerkt. Deze gids wordt samengesteld door onafhankelijke deskundigen op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn, zoals de experts van Wageningen Livestock Research (WLR) en de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht (FD). Als een veehouder afwijkt of af wil wijken van deze praktijken, moet deze afwijking beoordeeld worden door onafhankelijke deskundigen (zoals WLR en FD). Wanneer de afwijking als adequaat wordt beoordeeld, wordt deze toegevoegd aan de opties in de gids. De gids voor goede praktijken wordt jaarlijks herzien en bijgewerkt in overleg met een klankbordgroep bestaande uit vertegenwoordigers van de melkveehouderijsector en de Dierenbescherming. Daarbij wordt aansluiting gezocht met bestaande initiatieven, zoals het KPI-kernset project. In deze routekaart wordt aangegeven wat ZuivelNL en de Dierenbescherming – voor deze thema's – zien als mogelijke invulling van een AMvB. Uiteindelijk gaat de overheid over de invulling van de AMvB.

Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

2.1. Erkenning intrinsieke waarde

Met erkenning van de intrinsieke waarde van het dier wordt onder meer bedoeld dat er geen fysieke ingrepen meer worden gedaan aan het dier om het aan te passen aan het houderijsysteem.

2.1.1. Onthoornen

Ambitie

ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af om het onthoornen geleidelijk uit te faseren en uiteindelijk te stoppen met onthoornen in 2040, dus binnen 15 jaar.

A. Experimenteeruimte

Op een beperkt aantal melkveebedrijven in Nederland wordt niet meer onthoorned: deels zijn dat bedrijven waar koeien hun hoorns behouden en deels bedrijven waar via hoornloos fokken ervoor gezorgd is dat geen dieren meer aanwezig zijn met hoorns. Bij deze koplopers worden waardevolle inzichten (do's en dont's) verzameld over diverse aspecten zoals:

- Introduceren van gehoornde dieren in koppels zonder hoorns.
- Versneld invoeren van genen voor hoornloosheid.
- (Versneld) fokken op 'vriendelijkere' hoorns (hoorns die geen schade kunnen toebrengen).

Deze inzichten kunnen vervolgens gedeeld worden met andere melkveehouders via middelen zoals open dagen, filmpjes en publicaties. Voor deze kennisdeling wordt in 2025 een project opgezet. Beide partijen vinden het essentieel om de voortgang goed te bewaken en verdere

afspraken te maken over de voorwaarden waaronder onthoornen toch toegestaan blijft mocht er na 2040 incidenteel nog een kalf met hoorns worden geboren op een bedrijf dat normaal gesproken uitsluitend hoornloze dieren heeft.

Voor het inkruisen van hoornloosheid of het fokken op specifieke hoornvormen, moet een plan opgesteld worden in samenwerking met fokkerijorganisaties. Dit plan behandelt minimaal de volgende vragen:

- Wat is het huidige aanbod van fokstieren die hoornloosheid doorgeven, en hoe varieert dit aanbod tussen verschillende rassen?
- Wat zijn mogelijke negatieve of positieve effecten van het fokken op hoornloosheid op andere eigenschappen en genetische diversiteit binnen de rassen?
- Welke maatregelen kunnen worden getroffen om eventuele negatieve effecten te mitigeren?
- Welke kosten zijn geassocieerd met de overstap naar hoornloosheid, zowel op korte als lange termijn? Is het mogelijk om via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten afzetmarkten te verkennen?
- Hoe snel kan het percentage hoornloze dieren binnen de melkveestapel verantwoord verhoogd worden door gericht te fokken?

Het plan moet eveneens aandacht besteden aan het ontsluiten en verspreiden van de kennis en kunde.

B. Marktconcepten

In verschillende marktconcepten wordt de manier van (niet meer) onthoornen in criteria opgenomen. Indicatief jaartal hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat:

- De methode van onthoornen.
- De leeftijd van het kalf waarop onthoornen plaatsvindt.
- Het gebruik van verdoving en langdurige pijnbestrijding.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Door de jaren heen heeft de Nederlandse melkveesector zelf het initiatief genomen om bij onthoornen, naast de wettelijk verplichte verdoving en methode, ook langdurige pijnbestrijding te verplichten. Dit is nu de standaard in Nederland. Dit is een praktijk die nu in meer West-Europese landen wordt opgepakt, bijvoorbeeld binnen keurmerken. Om recht te doen aan de intrinsieke waarde van het dier (zoals omschreven door de RDA) zou het een goede stap zijn om het onthoornen uit te faseren.

De Dierenbescherming faciliteert gesprekken, verbindt partijen, en ontwikkelt in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL biedt haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan. Het streven is om, gebaseerd op marktconcepten, resultaten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte in duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen op te nemen zoals het stoppen met onthoornen, verantwoord hoornloos fokken, en het behouden van hoorns met aangepaste huisvesting en "vriendelijke hoorns" (die geen schade kunnen toebrengen). Het streefjaar hiervoor is 2035⁵.

⁵ Expliciet wordt vermeld dat de inschatting van wanneer een bepaalde stap in de markt of in duurzaamheidsprogramma's - of zuivelkwaliteitssystemen wordt gezet, indicatief is. De beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming monitoren de voortgang, en ZuivelNL en de Dierenbescherming wegen die informatie.

D. AMvB

Per 2026 wordt langdurige pijnstilling bij onthoornen overgenomen in de AMvB. Eindbeeld 2040: er wordt niet meer onthoort. Deze eindambitie kan worden opgenomen in de AMvB inclusief invulling gids voor goede praktijken.

2.2. Goede voeding

Ambitie

Het waarborgen van voldoende water en voer van goede kwaliteit, passend bij de gedragsbehoeftes. Grazen is onderdeel van goede voeding.

A. Experimenteeruimte

Er is geen onderzoeksvraag gedefinieerd.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die gericht zijn op goede voeding. Het streefjaar hiervoor is indicatief 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau ten minste gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat:

- Er zijn voldoende vreetplaatsen beschikbaar voor het aantal koeien.
- Omdat koeien per dag grote hoeveelheden water drinken zijn voldoende drinkpunten aanwezig.
- Melkkoeien en jongvee krijgen weidegang.
- Jonge kalveren krijgen melk in een natuurlijke zoogpositie uit een speen.

Kalveren in de leeftijd van 2-15 weken hebben toegang tot ruwvoer. Hiervoor gelden kwalitatieve en kwantitatieve normen.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten al in de bestaande kwaliteitssystemen opgenomen. Alle melkveebedrijven worden gecontroleerd op de volgende aspecten:

- Vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- Een goede voedingstoestand van de dieren.

Sinds 2016 wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren/pinken/overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan de bewustwording van de specifieke zorg voor laatstgenoemde categorie dieren.

De Dierenbescherming faciliteert gesprekken, verbindt partijen en ontwikkelt in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL biedt haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan.

Samen streven de Dierenbescherming en ZuivelNL ernaar om normen voor goede voeding in de marktconcepten op te nemen, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in de kwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁶.

---

⁶ Expliciet wordt vermeld dat de inschatting van wanneer een bepaalde stap in de markt of in duurzaamheidsprogramma's - of zuivelkwaliteitssystemen wordt gezet, indicatief is. De beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming monitoren de voortgang, en ZuivelNL en de Dierenbescherming wegen die informatie.

D. AMvB

Vanaf 2026 hebben koeien permanente toegang tot schoon water om te drinken, zowel in de stal als in de weide. Er is onbeperkte toegang tot ruwvoer van goede kwaliteit, passend bij de leeftijd en het lactatiestadium van de koe.

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk gegeven de omvang van de huiskavel. Het exacte aantal uren weidegang kan variëren per regio. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden.

De ruimte die de Algemene Maatregel voor Bestuur biedt, maakt het mogelijk voor marktconcepten invulling te geven aan de verschillende marktfragen.

2.3. Goede omgeving

Ambitie

Het creëren van een comfortabele en veilige omgeving (onder meer het voorkomen van verwondingen en verdrinking/ predatorgevaar) met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).

2.3.1. Weidegang melkvee stimuleren

Ambitie

Het doel is om het aantal weidende koeien te verhogen en de duur van de weidegang substantieel te verlengen. Hoewel niet elke regio dezelfde mogelijkheden biedt, is overal ruimte voor verbetering. In sommige regio's kan het aantal weide-uren oplopen tot 1.500 uur per jaar, terwijl in andere regio's 2.500 uur haalbaar is. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden.

A. Experimenteeruimte

Op basis van de antwoorden op onderstaande vragen dienen nieuwe doelen ontwikkeld en geconcretiseerd te worden voor het [Convenant Weidegang](#).

- Een SWOT-analyse van de mogelijkheden voor verschillende bedrijfstypen, regio's en grondsoorten om (meer) te weiden en de borging hiervan.
- Welke gevolgen heeft meer weiden voor het milieu, waaronder het klimaat en de biodiversiteit, en wat zijn de implicaties van de omgevingsvergunning?
- Hoe kunnen we bedrijven maximaal faciliteren om weidegang te stimuleren? Overweeg aspecten zoals ruilverkaveling, behoud van agrarische grond voor de agrarische sector, subsidie op kavelpaden, afrastering, en tunnels/oversteekplekken en mobiele melkapparatuur.
- Een kosten- en batenanalyse maken van meer weidegang.

Een van de denkrichtingen is de beloning op weidegang te differentiëren, hoe meer weidegang hoe meer beloning. Dit gesprek moet ook binnen het Convenant Weidegang gevoerd worden. ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af dat zij zich gezamenlijk zullen inzetten voor deze differentiatie en het terugverdienen van deze vergoeding in de markt door (gezamenlijk) gesprekken te voeren met (super)marktpartijen.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Ook marktpartijen zijn ondertekenaars van het Convenant Weidegang en hebben zich gecommitteerd bij te dragen aan het doel.

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit de experimenteerfase, opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt concreet in dat sprake is van gemiddeld minimaal 120 dagen per jaar weidegang met een minimum van 6 uur per dag. Jongvee krijgt minstens 100 dagen weidegang in twee jaar.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het Convenant Weidegang, samen met alle gerelateerde inspanningen gericht op behoud en herstel van weidegang, heeft geleid tot een toename in het aantal melkveebedrijven dat hun koeien laat weiden. Zo worden melkveebedrijven die weidegang toepassen onder andere beloond in duurzaamheidsprogramma's.

Het doel van het huidige Convenant Weidegang – ten minste behoud van het percentage weidende bedrijven in 2012 van 81,2% – is bereikt. Alle 83 ondertekenaars van het convenant hebben zich gecommitteerd bij te dragen aan het doel. Na jaren van daling is dit percentage gestegen en heeft zich nu gestabiliseerd. Het aantal uren weidegang vertoont echter wel een neergaande trend. De sector wordt geconfronteerd met steeds veranderende omstandigheden, zoals het wegvallen van de derogatie en calamiteiten zoals de wolf, blauwtong en extreem weer. Om deze dalende trend te doorbreken zijn nieuwe doelen en initiatieven vereist, ondersteund doorbetrokkenheid vanuit de markt en integrale regelgeving. Actuele cijfers over het weiden van koeien zijn te vinden in de jaarlijkse CBS-cijfers graslandgebruik en de [jaarlijkse sectorrapportage van de Duurzame Zuivelketen](#).

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden. Samen streven de Dierenbescherming en ZuivelNL ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteer ruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁷.

D. AMvB

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk gegeven de omvang van de huiskavel. Het exacte aantal uren weidegang kan variëren per regio. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. De ruimte die de AMvB biedt, maakt het mogelijk voor marktconcepten invulling te geven aan de verschillende markt vragen.

---

⁷ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

2.3.2. Weiden jongvee

Ambitie

Alle bedrijven die hun melkkoeien weiden zullen ook hun jongvee weiden in 2030. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden.

A. Experimenteerruimte

Er zal worden ingezet op onderzoek gericht op het optimaliseren van weidegang, variërend over verschillende methoden voor jongvee, en de impact hiervan op zowel het welzijn als de gezondheid van de jonge dieren. Daarnaast wordt in kaart gebracht welke mogelijke effecten deze weidegang heeft op het milieu, inclusief aspecten als klimaat en biodiversiteit. Ook wordt bekeken hoe deze activiteiten de omgevingsvergunning kunnen beïnvloeden en op welke manier eventuele extra kosten terugverdiend kunnen worden. Do's en dont's rond weidegang van jongvee worden in beeld gebracht en gedeeld. De samenwerking bij deze analyses zal plaatsvinden tussen Stichting Weidegang, de Dierenbescherming en ZuivelNL.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die voortkomen uit de resultaten van het project. Het streefjaar hiervoor is indicatief 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau ten minste gelijk aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer in dat jongvee in de eerste 2 levensjaren voldoende (minstens 100 dagen) weidegang krijgt.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Voor jongvee geldt, net als bij melkvee, dat op een goede manier beweiden kan bijdragen aan een positief emotioneel welzijn (RDA). Daarnaast wordt het veelal verstandig geacht indien melkvee wordt geweid om jonge dieren ook weidegang aan te bieden. Het weiden van jongvee, waarbij de weideduur kan variëren al naar gelang de periode waarin een kalf geboren is, (zie info van de Stichting Weidegang ter zake⁸) is momenteel nog geen algemeen toegepaste standaard. ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af dat ze zich gezamenlijk willen inzetten voor het zoveel mogelijk stimuleren van het (goed) beweiden van jongvee. De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te voeren en partijen met elkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar ontwikkelt zij criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om indicatoren, instrumenten en adviezen aan haar leden beschikbaar te stellen. Samen streven de ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁹.

⁸ Handleiding jongvee weiden, Stichting Weidegang.

www.stichtingweidegang.nl/images/downloads/Brochure-Jongveeweiden.pdf

⁹ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

D. AMvB

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk gegeven de omvang van de huiskavel. Het exacte aantal uren weidegang kan variëren per regio. Al het jongvee wordt geweid, waarbij de weideduur kan variëren al naar gelang de periode waarin een kalf geboren is. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden.

2.3.3. Doorontwikkelen stalhuisvesting

Ambitie

- Een stal waar koeien al hun natuurlijke gedragsbehoeften kunnen vervullen zoals geformuleerd door de RDA. Deze behoeften omvatten rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag. Hoewel nestbouwgedrag geen gebruikelijke term is voor runderen, omvat natuurlijk gedrag rond afkalven het afzonderen van de kudde en het zoeken van een beschutte plek.
- Voor een optimale gezondheid moeten koeien goed kunnen lopen. Dit vereist een ondergrond die zowel stroef als schoon is, wat bijdraagt aan een goede klauwgezondheid van melkkoeien.
- Vanaf 2028 moet voor elke koe minstens 1 ligplaats beschikbaar zijn met afmetingen die passen bij het dier. Dit betekent dat koeien de mogelijkheid hebben om verschillende ligposities in te nemen, zoals borstligging, zijdeligging, het uitstrekken van een voorbeen.

A. Experimenteerruimte

De omslag naar stallen waar koeien vrij kunnen lopen, eten en liggen is nooit verplicht gesteld. In enkele decennia is de overgang gemaakt doordat melkveehouders de voordelen van dit type stal zagen. De omslag is dus voortgekomen uit intrinsieke motivatie en is tijdens natuurlijke investeringsmomenten tot stand gekomen (zie ontwikkeling bij praktijk). ZuivelNL en de Dierenbescherming zien 2 ontwikkelpaden voor deze aanpak. Voor deze ontwikkelpaden moet de AMvB ruimte geven.

1) Doorontwikkelen van de vrijloopstal - met ligboxen

Op dit moment houdt het overgrote deel van de melkveehouders zijn vee in zogenoemde ligboxenstallen. Door de jaren heen zijn deze stallen doorontwikkeld en steeds ruimer en diervriendelijker geworden. Maar ook deze stallen zijn nooit uitontwikkeld en er is ruimte voor verbetering. De inzet van ZuivelNL en de Dierenbescherming is om in een praktijkproject de bestaande ligboxenstal verder door te ontwikkelen. Beide partijen zetten zich ervoor in dat de uitkomsten van dit praktijkgerichte onderzoek/experimenteerruimte opgenomen worden in de Maatlat Duurzame Veehouderij. Uiteindelijk is het streven om zoveel mogelijk nieuwbouw en grote renovaties volgens deze Maatlat te realiseren.

2) Doorontwikkelen van de vrijloopstal - zonder ligboxen

Vrijloopstallen met uiteenlopende soorten ondergronden zijn zowel nationaal als internationaal al in gebruik. De uitdaging ligt in het vinden van het optimale materiaal en het creëren van voldoende ruimte en een efficiënte indeling, zodat de stallen – en in het

bijzonder de vloeren –schoon en droog blijven. De hoge strooiselkosten worden genoemd als een barrière om met vrijloopstallen te starten. Het overschakelen op een melkveehouderij met een vrijloopstal zonder ligboxen betekent een grote verandering in het houderijsysteem en vergt nog verder onderzoek. Bij voorkeur weten we het vrijloopstalconcept zonder ligboxen zo door te ontwikkelen dat het op alle fronten overtuigend is, zodat net als in de jaren '80 en '90 de intrinsieke motivatie ontstaat bij melkveehouders om op een natuurlijk investeringsmoment naar een dergelijke stal om te schakelen.

In een eerste praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte worden gedurende 2 jaar met een beperkt aantal bedrijven (4 à 10) verschillende aspecten onderzocht, zoals bodemtype, dierenwelzijn inclusief diergezondheid, emissies, opschaalbaarheid, melkqualiteit, kosten, beschikbaarheid van grondstoffen etc. Daarna volgt een verbreding van 3 jaar met 20 à 30 bedrijven, bedoeld om een vertaalslag van de eerste lessen (do's en dont's) uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte naar een concreet handelingsperspectief te maken. De deelnemende melkveehouders worden gecoacht bij de overstap naar het nieuwe stalsysteem. Belangrijk doel van deze verbreding is dat voor de brede groep melkveebedrijven voldoende concrete praktijkvoorbeelden beschikbaar komen, waarin men daadwerkelijk kan zien hoe dergelijke systemen in de praktijk werken bij vergelijkbare boeren en in de eigen regio. Daarnaast resulteert het project in een concrete beschrijving van voorwaarden voor de inrichting van de stal en het bijbehorende stal- en diermanagement, inclusief inzicht op hoofdlijnen in effecten op dierwaardigheid, emissies en economie.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit de experimenteerfase, opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer concreet in:

- 1 ligplaats per koe, deze ligplaats moet verschillende ligposities mogelijk maken.
- Koeien moeten onbelemmerd kunnen eten.
- Vloeren zijn zacht en vervormbaar.
- Er is daglicht en doodlopende gangen worden vermeden.
- Er is voldoende ruimte voor alle dieren om vrij te kunnen bewegen.

Het uiteindelijke doel is een vrijloopstal of potstal te realiseren, met deels open zijwanden.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het bieden van goede huisvesting aan hun dieren is een vanzelfsprekendheid voor melkveehouders: ze zijn intrinsiek gemotiveerd omdat ze zelf voordelen voor de koeien zien. Toch bestaan er veel verschillende opvattingen over wat wel en niet goed (genoeg) is, en ontstaan er steeds nieuwe inzichten en mogelijkheden. Door de jaren heen is de huisvesting van melkvee aanzienlijk ontwikkeld en verbeterd. Tot eind jaren '70 stonden bijna alle melkkoeien en het jongvee aangeboden in grupstallen. In de jaren '80 en '90 vond een grote omslag plaats naar stallen waar koeien vrij rond kunnen lopen, eten en liggen in ligboxen.

Deze stallen zijn sindsdien voortdurend verder doorontwikkeld, waarbij de ruimte per dier om te lopen en te liggen steeds is toegenomen. Daarnaast zijn er stallen gekomen waar melkkoeien vrij kunnen rondlopen, eten en liggen zonder ligboxen, op verschillende soorten

ondergrond. Hoewel deze vrijloopstallen zich ontwikkelen, is er in de huidige praktijk nog geen sprake van een brede omslag naar dit type stallen. Er leven nog vragen over de doorontwikkeling van deze huisvestingsvorm.

In het laatste decennium zijn ook veel ventilatoren en (roterende) koeborstels aan de stallen toegevoegd. Deze verbeteringen dragen bij aan het welzijn van de dieren door hun extra comfort en hygiëne te bieden.

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten opgenomen in zuivelkwaliteitssystemen. Alle melkveebedrijven worden tegenwoordig gecontroleerd op onder andere de volgende aspecten:

- De dieren hebben vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- De dieren verkeren in een goede voedingstoestand.
- De stallen zijn schoon en verkeren in goede staat, ter voorkoming van onder andere verwonding van het vee.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor melkvee (inclusief droogstaande koeien), met een bezettingsgraad van maximaal 110%.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor jongvee, kalveren, overig rundvee.
- Het vee is schoon.
- Letsel of pijn wordt voorkomen, er is een zorgvuldige omgang met levende dieren.

Sinds 2016 wordt onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren, pinken en overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan een verhoogde bewustwording van de zorg voor laatstgenoemde groepen.

In aanvulling hierop bieden marktconcepten de ruimte om bepaalde marktfragen te kunnen bedienen.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te faciliteren en partijemetelkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar ontwikkelt zij criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om indicatoren, instrumenten en adviezen aan haar leden beschikbaar te stellen. Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁰.

D. AMvB

Ligplaats

In het contourendocument van de minister staat 1 ligplaats per koe per 2026. ZuivelNL en de Dierenbescherming willen dat per 2028 minimaal 1 ligplaats per koe beschikbaar is. Dit is in overeenstemming met het vervangingsritme van melkvee; dit voorkomt dat dieren vroegtijdig worden geslacht. De afmetingen van de ligplaatsen moeten passen bij de grootte van de koe. Daarbij moet zij de vrijheid hebben om verschillende ligposities aan te nemen, zoals borstligging, zijdeligging, gestrekt voorbeen.

---

¹⁰ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

Omdat er vele typen ligboxen zijn, leent de beschrijving van de uitvoering van ligboxen zich bij uitstek voor een gids voor goede praktijken.

Schone en droge vloeren

Eindbeeld 2040: Alle koeien worden gehouden op niet gladde indrukbare vloeren die zorgen voor een goede drukverdeling op de klauwen, wat bijdraagt aan hun welzijn en gezondheid. Vanaf 2026: ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het erover eens om natuurlijke momenten te gebruiken om investeringen te doen. Zo wordt bij renovaties van stallen, investeringen in emissiebeperkende vloeren en nieuwbouw, bij melkvee gekozen voor een zachte (indrukbare) niet gladde ondergrond. Hierbij wordt de normale afschrijftijd meegenomen voor zowel de bestaande als de te vervangen vloer en voor de nieuwe vloer.

Vereisten voor implementatie:

- **Onderzoek:** naar aanleiding van praktijkonderzoeken zal verder onderzoek nodig zijn om de optimale specificaties en voordelen van deze vloeren vast te stellen.
- **Financiële ondersteuning:** Om de extra kosten van de investering in zachte, indrukbare, droge, niet gladde vloeren te dekken, zijn financiële tegemoetkomingen essentieel. Als een versnelling wenselijk is, kan overwogen worden een stimulerings- of investeringsregeling op te zetten.

2.3.4. Aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren

Ambitie

Er is een aparte afkalfruimte. Er is een afzonderingsruimte beschikbaar voor zieke dieren.

A. Experimenteerruimte

Er is geen onderzoeksvraag gedefinieerd voor aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren. Het is algemeen geaccepteerd dat dit nodig is, Zie ook het stukje onder C.

A.1. Praktijkgericht onderzoek droge koeien

Gezien de toenemende aandacht voor de transitiefase van koeien, wordt aanbevolen om droge koeien niet in een afgescheiden gedeelte van de stal met ligboxen te plaatsen, maar in een specifiek deel op stro of zand zonder ligboxen. Dit specifieke deel moet ook voorzien zijn van een uitloop die direct aan de stal grenst.

Wat zijn de effecten van deze maatregel op het melkveebedrijf? Brengt deze maatregel extra kosten of opbrengsten met zich mee en hoe kunnen die extra kosten worden terugverdiend?

- Een programma van eisen waaraan een specifieke binnenruimte en uitloop voor droge koeien zouden moeten voldoen.
- Een indicatie wat er bij ver- of nieuwbouw komt kijken voor het realiseren van een aparte stalruimte en uitloop.
- Een indicatie van de financiële lasten en baten.
- Onderzoek naar de mogelijke milieueffecten van een nieuwe of aangepaste stalruimte en uitloop, en de implicaties voor de Omgevingsvergunning.
- Een voorstel voor het doorberekenen van deze basisvoorziening in de melkprijs.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die gericht zijn op het creëren van een aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren en worden bevindingen en criteria voortkomend uit het praktijkonderzoek/experimenteerruimte droge koeien opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer concreet in:

- De stal beschikt over een aparte, ingestrooide ruimte die dient als ziekenstal en afkalfstal. In de ziekenstal is wel visueel contact maar geen fysiek contact mogelijk met ander rundvee. Het is niet noodzakelijk dat de ziekenstal permanent aanwezig is; deze kan ook tijdelijk worden ingericht wanneer er een ziek dier is dat van de kudde gescheiden moet worden.
- Droge koeien krijgen extra ruimte, zodat ze optimaal kunnen bewegen en rusten.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Op de meeste melkveebedrijven, en verplicht in veel kwaliteitsprogramma's van zuivelverwerkers, zijn (ingestrooide) afzonderingsruimtes voor zieke dieren aanwezig.

Doel is dat bij nieuwbouw en grote renovatie voldoende ruime afkalfgelegenheid gerealiseerd wordt, waarbij koeien zicht houden op de rest van de kudde. Daarnaast moet op het bedrijf de mogelijkheid zijn om zieke koeien (met besmettingsgevaar) indien nodig tijdelijk op een andere plek (dan de afkalfstal) te huisvesten.

Als een versnelling wenselijk is, kan overwogen worden een stimulerings- of investeringsregeling op te zetten.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om normen voor de afkalfstal en ziekenstal uit marktconcepten over te nemen in praktijk/ kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2030¹¹.

Daarnaast is het streven om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/ experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹².

D. AMvB

Er is per 2026 de mogelijkheid in de stal om dieren te kunnen afzonderen bij afkalven (minimaal visueel contact met koppel) en ziekte. De afmetingen en verschillende ondergronden kunnen nader gespecificeerd worden in de gids voor goede praktijken.

¹¹ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

¹² Daarnaast is het streven om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035.

2.3.5. Groepshuisvesting jonge kalveren

Ambitie

ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het er gezamenlijk over eens dat individueel huisvesten van kalveren voor een periode langer dan 14 dagen bij een goede gezondheid onwenselijk is.

De Dierenbescherming is daarbij van mening dat het niet nodig hoeft te zijn om langer dan 7 dagen (of minder) kalveren individueel te huisvesten. Dit op voorwaarde van onder andere gepast management en na goede biestopname.

A. Experimenteerruimte

In een praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte kan de huisvesting van jonge kalveren verder worden ontwikkeld, waarbij verschillende belangrijke aspecten worden meegenomen. Dit omvat onder andere het dierenwelzijn, waaronder gezondheid van kalveren, de milieu-impact en de effecten van de maatregel op het melkveebedrijf. Daarnaast worden ook de extra kosten en opbrengsten, evenals de terugverdientijd van deze kosten meegenomen. Er is behoefte aan onderzoek naar zaken zoals:

- Op welke leeftijd wordt aanbevolen om kalveren in groepen te plaatsen (bijvoorbeeld vanaf 5 tot 14 dagen)? Wat is het maximale leeftijdsverschil tussen kalveren in een groep om ziekteoverdracht en voercompetitie te minimaliseren? Heeft een melkveebedrijf altijd 2 of meer kalveren beschikbaar om bij elkaar te zetten?
- Hoe kan besmetting van jonge kalveren met ziektes zoals IBR, salmonella, Para TBC, Cryptosporidium worden voorkomen? Is het noodzakelijk om eenlingboxen als achtervang beschikbaar te hebben in geval van besmetting?
- Kunnen kalveren buiten worden gehouden in een zandbak, als er een schuilhut aanwezig is om bescherming te bieden tegen hitte, regen en kou?
- Wat zijn de kosten verbonden aan het vervangen van eenlingboxen door groepshokken?
- Wat zijn de voordelen van het gebruik van groepshokken en een kalverdrinkautomaat of kalverdrinkbar, in plaats van afzonderlijke hokjes schoonmaken en instrooien en afzonderlijke drinkemmers schoonmaken en vullen?

Naast het verzamelen van ervaringen dient deze informatie ook om gericht vervolgonderzoek te kunnen uitvoeren. De ervaringen zullen vanaf het eerste kwartaal 2025 worden verzameld. Vervolgens wordt bekeken welke onderzoeksvragen nog openstaan en welk onderzoek op basis daarvan gestart moet worden.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om normen voor de huisvesting van jonge kalveren uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Concreet houdt dit in:

- Kalveren mogen tot 14 dagen in eenlinghuisvesting worden gehouden, waarbij ze wel contact met soortgenoten hebben. In bepaalde gevallen, zoals bij kalveren die naar de kalverhouderij gaan, kan deze periode onder voorwaarden verlengd worden tot 28 dagen.

- Oudere kalveren worden in groepen gehouden in een omgeving op stro.
- Het doel is om jonge kalveren in groepen op stro te huisvesten, in een klimaat gecontroleerde omgeving die is afgestemd op hun specifieke eisen. Na een overgangstermijn worden kalveren vanaf 5 dagen leeftijd gehouden in groepen van minstens twee dieren.

De huidige criteria voor eenlinghuisvesting zullen worden herzien en aangepast aan de Algemene Maatregel van Bestuur als de maximale periode wordt verkort tot minder dan 14 dagen.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten opgenomen in zuivelkwaliteitssystemen. Alle melkveebedrijven worden tegenwoordig gecontroleerd op onder andere de volgende aspecten:

- De dieren hebben vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- De dieren verkeren in een goede voedingstoestand.
- De stallen zijn schoon en verkeren in goede staat, ter voorkoming van onder andere verwonding van het vee.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor melkvee (inclusief droogstaande koeien), met een bezettingsgraad van maximaal 110%.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor jongvee, kalveren, overig rundvee.
- Het vee is schoon.
- Letsel of pijn wordt voorkomen, er is een zorgvuldige omgang met levende dieren.

Sinds 2016 wordt onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren, pinken en overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan een verhoogde bewustwording van de zorg voor laatstgenoemde groepen.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden. Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte rond huisvesting van jonge kalveren op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar hiervoor is indicatief gesteld op 2035¹³.

D. AMvB

ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het erover eens dat het langer dan 14 dagen individueel huisvesten van kalveren bij goede gezondheid onwenselijk is. Ze stellen voor dat dit privaat of publiek bekrachtigd kan worden.

Eindbeeld 2040: kalveren worden in groepen voor minstens 28 dagen op het geboortebedrijf gehouden op stro of ander materiaal met wetenschappelijk aangetoonde vergelijkbare eigenschappen. Dit kan in een gids voor goede praktijken worden opgenomen.

De bevindingen uit onderzoeken naar eerder in groepshuisvesting plaatsen van kalveren worden beschreven in de gids voor goede praktijken. Daarin worden ook uitzonderings-

¹³ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

situaties genoemd waarbij het, om gezondheidsredenen, noodzakelijk kan zijn om kalveren langer individueel te huisvesten.

2.3.6. Voldoende thermisch comfort

Ambitie

Thermisch comfort realiseren door het voorkomen van hitte- en koudestress. De dieren hebben daartoe keuzevrijheid.

A. Experimenteerruimte

In praktijkgericht onderzoek wordt onderzocht welke aanpak het beste kan zorgen voor voldoende thermisch comfort. Dit betekent dat er oplossingen worden gezocht om zowel hitte- als koudestress te voorkomen.

B. Marktconcepten

Indicatief streefjaar 2030: Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent.

Onder meer betekent dat:

Bij temperaturen en luchtvochtigheidsomstandigheden die hittestress kunnen veroorzaken, is een plan van aanpak opgesteld voor alle diercategorieën. Dit plan beschrijft de te nemen maatregelen om de dieren te beschermen en hun welzijn te waarborgen. Enkele voorbeelden van deze maatregelen zijn het aanbrengen van isolatie, plaatsen van extra ventilatoren en het gebruik van watervernevelaars. Deze voorzieningen helpen om een koelere en comfortabelere omgeving voor de dieren te creëren, waardoor de risico's van hittestress en koudestress aanzienlijk worden verminderd.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Indicatief streefjaar 2035¹⁴: uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte worden opgenomen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen.

D. AMvB

Elke melkveehouder heeft uiterlijk in 2026 een klimaatadaptatieplan als onderdeel van het bedrijfsgezondheidsplan. Dit plan omvat diverse maatregelen die specifiek gericht zijn op het realiseren van thermisch comfort.

---

¹⁴ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

2.4. Goede gezondheid

Ambitie

Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).

A. Experimenteerruimte

ZuivelNL en de Dierenbescherming overleggen over mogelijke samenwerking bij toekomstig praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op dit onderwerp.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen. Indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Om de vrijheid van ondernemerschap aan te moedigen en te concurreren in de markt werkt de melkveehouderij met de kritische prestatie-indicatoren-methodiek in plaats van maatregelen. Binnen het programma Duurzame Zuivelketen is als doel gesteld het continu verbeteren van diergezondheid met als subdoelen/KPI's;

- Levensduur verantwoord verlengen: In 2030 heeft 90% van de melkveebedrijven minimaal een levensduur van het sectorgemiddelde in 2018.
- Goede zorg voor jongvee/jonge dieren; goede zorg voor kalveren: In 2030 heeft 90% van de melkveebedrijven een KalfOK-score hoger dan 75.
- Verantwoord diergeneesmiddelengebruik: aandeel melkveebedrijven onder SDa-actiewaarde, met als doelstelling handhaven huidige niveau van 99%.
- Op alle melkveebedrijven wordt dierenwelzijn continu gemonitord door de melkveehouder. In samenwerking met de zuivelonderneming wordt dit aantoonbaar gemaakt via de WelzijnsMonitor.

De voortgang hierop wordt gerapporteerd via de jaarlijkse [sectorrapportage](#).

In de praktijk is een aantal basisvereisten in zuivelkwaliteitssystemen opgenomen. Alle bedrijven worden nu gecontroleerd op o.a. de volgende aspecten:

- Verplichte deelname aan onderzoek naar de dierziekten BVD, IBR, leptospirose, paratuberculose en salmonella en voldoen aan een minimale gezondheidsstatus ten aanzien van deze ziekten.
- Deelname aan [KoeMonitor](#) (of gelijkwaardig als door zuivelonderneming aangeboden). KoeMonitor bestaat uit drie onderdelen: KoeAlert, KoeData en KoeKompas incl. WelzijnsMonitor.
- Een-op-een relatie met een geborgde dierenarts.
- Aanwezig zijn van minimaal jaarlijks geüpdatet bedrijfsgezondheidsplan en een bedrijfsbehandelplan.
- Het gebruik van diergeneesmiddelen wordt vastgelegd in een nationale database en voor alle bedrijven wordt de DDDAF berekend. Bij overschrijding van de actiewaarde DDDAF (opgesteld door SDa) vindt een evaluatie van het bedrijfsbehandelplan plaats.

- Er vindt geen preventief gebruik van diergeneesmiddelen plaats en er worden alleen voor runderen toegestane middelen toegepast.
- Er vindt dierziekte- en diergeneesmiddelenadministratie plaats.
- Materialen voor toediening van diergeneesmiddelen zijn in goede staat.
- Afzonderingsruimte beschikbaar voor zieke dieren.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in duurzaamheidsprogramma's en/of zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in kwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁵.

D. AMvB

Er wordt op dit moment gewerkt aan een AMvB voor IBR en BVD.

2.5. Natuurlijk gedrag

Volgens de RDA wordt 'Natuurlijk gedrag' mogelijk gemaakt wanneer dieren voldoende mogelijkheden hebben om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en hun behoeften te vervullen. Deze gedragingen omvatten rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.

2.5.1. Kalf bij de koe

Ambitie

Meer inzicht en kennis vergaren over hoe het langer houden van het kalf bij de koe in samenhang met de andere principes van de RDA bijdraagt aan de positieve emotionele toestand. De Dierenbescherming ziet op termijn graag het kalf voor ten minste drie maanden bij de koe.

A. Experimenteerruimte

Er is nog maar zeer beperkte ervaring opgedaan met het houden van kalf bij de koe, zowel wat betreft de duur van deze periode als de manier van scheiden. In Nederland zijn ongeveer 45 melkveehouders die hiermee experimenteren. De samenleving stelt echter wel steeds hogere eisen aan het welzijn van dieren, waarbij een groeiende vraag is naar het langer bij elkaar houden van kalf en koe. Het langer bij de koe houden van het kalf biedt de mogelijkheid om maternaal gedrag te vertonen. Om te beoordelen hoe het verlengd samenhouden van kalf en koe, in combinatie met de andere principes van de RDA, bijdraagt aan de positieve emotionele toestand van kalf en koe, is praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte noodzakelijk.

¹⁵ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegeen.

Het praktijkgerichte onderzoek/experimenteerruimte heeft als doel om inzicht te krijgen in de effecten van het houden van kalf bij de koe op het melkveebedrijf.

- Er zal worden geëxperimenteerd op een aantal praktijkbedrijven met verschillende bedrijfsvoeringen. Dit om te bepalen wat de meest effectieve inrichting en werkwijze is, en hoe de kansen en risico's het beste kunnen worden beheerd.
- Hierbij wordt onderzocht of de maatregel extra kosten of opbrengsten met zich meebrengt en hoe eventuele extra kosten kunnen worden terugverdiend. Ook de gevolgen voor arbeidsomstandigheden worden in kaart gebracht.
- Er wordt nagegaan wat de gevolgen zijn voor het milieu en de omgevingsvergunning.
- Mogelijkheden worden bekeken voor financiële compensatie en/of deelname aan een concept zoals Kalverliefde-melk.
- Een handleiding met do's en dont's wordt opgesteld.

Het grootste gedeelte van de melkveehouders heeft nog veel vragen over het langer bij de koe houden van het kalf. In deze praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte wordt onderzocht hoe stallen, zowel nieuwe als bestaande, aangepast kunnen worden om kalveren een periode bij de koe te laten blijven. Hierbij wordt nadrukkelijk gekeken naar het benodigde management. Daarnaast moet ervaring worden opgedaan met de optimale duur van de periode dat kalveren bij de koe blijven en de beste manier voor het scheiden van koe en kalf.

Monitoring moet integraal gebeuren, wat betekent dat gekeken wordt naar het totale effect op dierwaardigheid volgens de 6 RDA-principes. Het is essentieel om stap voor stap te werken en te leren. Veehouders moeten intrinsiek gemotiveerd zijn om kalveren bij de koe te houden en deze verandering succesvol door te voeren. Hun successen en leermomenten zullen gedeeld worden binnen de verbredingsfase, die aandacht besteedt aan deze kennisuitwisseling. Het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte omvat minimaal 4 bedrijven en moet binnen 4 jaar gerealiseerd zijn, met een start in 2025 en voltooiing uiterlijk in 2030.

Het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte is bedoeld om te testen wat wel en niet werkt. Als de resultaten voldoende handvatten bieden voor een verdere ontwikkeling, kan het project worden uitgebreid met een verbreding, waarin meer bedrijven betrokken worden om de concepten breder te testen en verder te ontwikkelen. Het is ook belangrijk om de markt goed in balans te houden. De precieze uitwerking van het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, inclusief financiering en de rolverdeling tussen overheid, de Dierenbescherming en ZuivelNL, moet nog verder ingevuld worden.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen. Indicatief jaartal hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Daarin zijn maatregelen opgenomen over biest, maar er is op 1 ster niveau geen sprake van kalf bij de koe voor een langere termijn. Op 3 sterren niveau is het nu nog een aanbeveling, gewerkt wordt aan onderzoek om koe-kalfcontact toepasbaar te maken.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Er zijn geen basisvereisten in zuivelkwaliteitssystemen opgenomen. In marktconcepten zijn wel ontwikkelingen. Bij een deel van de consumenten is vraag naar kalf bij de koe.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁶.

D. AMvB

2040: Het eindbeeld is dat kalveren langer bij de koe blijven.

2.5.2. Vachtverzorging

Ambitie

Dieren moeten in staat zijn hun vacht te verzorgen.

A. Experimenteerruimte

Er is geen onderzoek gedefinieerd.

B. Marktconcepten

In verschillende marktconcepten zijn criteria opgenomen voor vachtverzorging. Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat dat alle dieren, inclusief jongvee en droge koeien, toegang moeten hebben tot een schuurvoorziening om vachtverzorgingsgedrag toe te passen, een goed voorbeeld hiervan is een schuurborstel. Voor lacterende koeien zijn dit automatisch roterende koeborstels.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het streven is om de normen voor vachtverzorging uit marktconcepten te integreren in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie is gesteld op 2026¹⁷.

D. AMvB

Per 2026 hebben koeien de mogelijkheid tot vachtverzorging, bijvoorbeeld door beschikbaarheid van voldoende koeborstels.

¹⁶ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

¹⁷ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

Bijlage - Randvoorwaarden

Randvoorwaarden waaronder melkveehouderij en zuivelverwerkers stappen kunnen zetten¹⁸

Om de beschreven stappen te kunnen zetten zal voldaan moeten worden aan randvoorwaarden en voorwaardelijkheden. Deze worden ook benoemd in de adviezen van de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij van de RDA. Binnen het Convenant dierwaardige veehouderij worden randvoorwaarden opgesteld en daar worden afspraken over gemaakt. Als de bij een stap horende randvoorwaarden niet ingevuld zijn, kan de stap niet worden gezet. Zie ook de paragraaf over monitoring. Dit zijn de volgende randvoorwaarden:

- a.** De ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij vraagt om aanpassingen van veehouderijsystemen en bij andere schakels in de keten. Daarbij gelden de volgende randvoorwaarden:
  - I.** Een veehouder moet aanpassingen kunnen doen, passend bij de afschrijvingstermijn van het bedrijf en binnen zijn natuurlijk investeringsritme of binnen de facetten die de markt hem biedt. Als de ontwikkeling sneller moet verlopen, moet de veehouder financiële tegemoetkoming ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken. Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van financiële resultaten binnen de sector te hanteren. Hierbij worden de KWIN-normen gehanteerd;
  - II.** Een veehouder moet uit onafhankelijk, deskundig praktijkgericht onderzoek de zekerheid kunnen ontleenen dat de benodigde aanpassingen in zijn bedrijf, eventueel na een invoerings- en gewenningsperiode, tot het gewenste effect leiden. Zonder dat dit gepaard gaat met problemen in zijn bedrijfsvoering;
  - III.** Een veehouder moet de aanpassingen in het kader van dierwaardigheid van tevoren kunnen toetsen op integraliteit met andere dossiers als stikstof en klimaat. Hierbij worden eventuele trade-offs in beeld gebracht en kan de veehouder een verantwoorde en duurzame keuze maken;
  - IV.** Een veehouder moet de mogelijkheid houden om op meerdere manieren tot het doel te komen waarmee handelingsperspectief blijft bestaan voor de veehouder en mogelijkheid voor innovatie openblijft;
  - V.** Voor regelgeving die boven het EU-level playing field gaat, wordt een impactanalyse gedaan. En worden in publiek-private afstemming oplossingen gezocht voor risico's en meerkosten;
  - VI.** Een veehouder moet een vergunning kunnen krijgen: Onder meer omgevingsvergunning N2000-vergunning en vergroten van bouwblok voor de benodigde aanpassingen van zijn bedrijf;
  - VII.** Een veehouder moet de financiering van de benodigde aanpassingen rond kunnen krijgen;

---

¹⁸ Bron: Convenant dierwaardige veehouderij

- VIII.** Een veehouder moet de getroffen aanpassingen in zijn bedrijf kunnen terugverdienen uit de markt door afzet voor een zodanige prijs en periode, passend bij een natuurlijk investeringsritme per sector. Zodat een structureel rendabele exploitatie geborgd is, bijvoorbeeld door:
- afzetzekerheid en deelname aan een zogenoemde ‘dedicated supply chain’;
  - en/of bescherming van afspraken in het kader van artikel 210bis van de Europese Gemeenschappelijke Marktverordening van landbouwproducten;
  - en/of doordat import uit derde landen en inkoop van dierlijke producten van dieren die niet in gelijkwaardige systemen zijn gehouden geweerd worden. Hetzij door de overheid en/of door afspraken met inkopers van retail en foodservice;
  - en/of doordat vaststaat dat de aanpassingen onderdeel worden van EU-regelgeving, waarmee een nieuw level playing field voor de EU-markt ontstaat;
  - en/of doordat de markt het vraagt;
  - en/of doordat geen belemmering plaatsvindt rond prijsfluctuaties i.v.m. vierkantsverwaarding.
- IX.** Een veehouder moet de zekerheid hebben dat de overheid bij invoering van nieuwe afspraken en regels een overgangsregeling hanteert die hem de tijd geeft conform de in de sector geldende financieringsnormen (KWIN: Kwantitatieve Informatie Veehouderij, jaarlijkse uitgave WUR) eerst eerder gedane investeringen terug te verdienen, of dat de overheid hem financieel ondersteunt met versnelde afschrijvingen, afkoop hiervan of meerkostenvergoedingen;
- X.** Bij de overgang naar een diergericht ontworpen veehouderij moeten veehouders toegang hebben tot financiële mogelijkheden zoals: investeringssubsidies, investeringsafspraken en -bijdragen van derden (bijvoorbeeld NGO's), versnelde afschrijvingen, fiscale regelingen (MIA/Vamil) en overheidsgarantie.
- b.** Veehouders die uit ondernemerschap besluiten om het bedrijf te beëindigen, moeten hierbij financieel ondersteund worden en niet belast met onnodige investeringen.
- c.** De veehouderijproducten moeten voorzien zijn van een kenteken of label waardoor consumenten het niveau van dierenwelzijn bij hun product-aankopen en foodservice-keuzes, kunnen herkennen.
- d.** De voorwaarden voor alle systeempartners in de voedselketen moeten op een gelijkelijke manier in wet- en regelgeving opgenomen worden en spelen een gelijkelijke rol bij de monitoring.

INTERN